

प्राक्षा स्त्री प्राङ् भावे अङ् यवादिगणसूत्रे प्राक्षति
निर्देशात् उपधातोपः । शतौ ततोऽस्यर्थे महत्प
यवा० न मख वः । प्राक्षामत् गतियुक्ते तिःस्त्रियां डीप्
प्राख शोधने अलमर्थे च स्वा० पर० सक० सेट् । प्राखति
अप्राखीत् दप्राख । ऋदित् चङि अदप्राखत् त ।
अलमर्थः पर्याप्तियेत् तत्र अक० ।

प्राव शक्तौ स्वा० आत्म० अक० सेट् । द्रावते अद्रावित् ।
द्रावते । ऋदित् चङि अद्रावत् त ।

प्राजि ति० प्रज-गतौ वा० भावे इण् । गतौ "प्राजिरेकस्य
ददये न रूपम्" ऋ० १।६।४४ "प्राजिर्गतिः" भा०
णिच् कर्त्तरि इन् । श्रुत्यादेर्वक्रगतिकारके श्वातभेदे
(धुरणा वातास) उणादिकोषः ।

प्राड विभेदे स्वा० आत्म० सक० सेट् । प्राडते अप्राडित् ।
द्राडते । ऋदित् चङि अद्राडत् त ।

प्राडि पु० प्राड-इन् । पुष्यचये उणादिकोषः ।

प्रिज गतौ स्वा० पर० सक० सेट् । प्रिजति अप्रिजीत् दिप्रिज
ध्रु स्वयै अक० सर्पणे सक० त०ङ्ग० पर० अनिट् । ध्रुवति
अध्रुवीत् दुध्राव । अयं जीव ध्रुतो वर्त्तते । "बुद्धिपूर्वं
ध्रुवत्त्वा राजत्वा पिता ख०म्" भट्टिः यतो "ततोद-
गदया चारिं तं दुध्रावाद्रिणा कपिः" भट्टिः "न स खो
दक्षो वरुण । ध्रुतिः" ऋ० ७।८६।६ "ध्रुतिः दैवगतिः" भा०
ध्रु गतौ स्वा० प० अनिट् निवसतुः । ध्रुवति अप्रौषीत्
दुध्राव ।

ध्रुव ति० कु० ध्रु-अच् । शिखरे शिखिते हेमच० शसन्ते
शशाश्वते ५तर्के न० मेदि० । शगने न० हेम० । ७गङ्गौ
दविष्णो हरेरे १०वट् ११उत्तानपादन्धपक्षतभेदे पु० मेदि०
१२वसुभेदे विष्णुस्मादिपु १३द्वादशे योगे पु० मेदि० ।
१४स्याणौ पु० अमरः १५शरारिखगे पु० स्त्री० त्रिका० ।
१६ध्रुवके (ध्रुवा)ख्याते पदार्थे पु० संगीतदा० । १७आका-
शस्थिते ताराद्वये च पु० । ते च सर्वेषां नक्षत्रादीना-
माधारभूते उत्तरदक्षिणयोः स्थिते ख०षि० उक्ते यथा
"मेरोरुभयतो मध्ये ध्रुवतारे नभःस्थिते । निरक्षदेशसं-
स्थानासुभये क्षितिजाश्रये" म० । "मेरोरुभयतो दक्षिणो-
त्तरायथोराकाशस्थिते ध्रुवतारे दक्षिणोत्तरे क्रमेण मध्य-
आकाशमध्ये भवतः । निरक्षदेशसंस्थानां प्रायुक्तनगर-
स्थितमनुष्याणासुभये दक्षिणोत्तरे ध्रुवतारे क्षितिजाश्रये
तद्गुर्भक्षितिजदृक्स्थे भवत इत्यर्थः ।" रङ्गनाथ० अतएव
क्षितिजांशाभावखण्डांशपरमत्वमिति वदन् मेरावक्षांशपर-

मत्वमित्याह "अतो नाक्षोच्छ्रयस्तासु ध्रुवयोः क्षितिज
स्थयोः । नवतिर्लम्बकांशास्तु मेरावक्षांशकास्तथा" म० ।
"तास्तुक्तनगरीषु । अत उभये क्षितिजाश्रये इति
कारणात् अक्षोच्छ्रयो ध्रुवोच्चं न । तथाच क्षिति-
जादुध्रुवोच्चंमक्षांशा इति तदभावात् तदभाव इति
भावः । तुकारात् तद्वगरीषु ध्रुवयोः क्षितिजस्थयोः
सतोर्लम्बांशा नवतिः शून्याक्षांशोनवतेर्लम्बांशत्वात् ।
खमध्यादुध्रुवयोः क्षितिजस्य लम्बांशसहस्रत्वाच्च मेराव-
क्षांशास्तथा नवतिः, ध्रुवस्य परमोच्चत्वात् । यथा
निरक्षदेशेऽक्षांशाभावात्लम्बांशाः परमास्तथा मेरावक्षां-
शपरमत्वात्लम्बांशाभाव इत्यर्थसिद्धम् ।" रङ्गनाथः ।
"निरक्षदेशक्षितिमण्डलोपगौ ध्रुवो नरः पश्यति दक्षि-
णोत्तरौ । तदाश्रितं खे जलयन्त्रवत् तथा भ्रमज्जचक्रं
निजमस्तकोपरि । उदग्दिशं याति यथा यथा नरस्तथा
तथा स्यान्नतश्चक्षुषण्डलम् । उदग् ध्रुवं पश्यति चोन्नतं
क्षितेस्तदन्तरे योजनजाः पक्षांशकाः । सोजनसंख्याभां-
शैर्गुणिता क्षपरिधिहृता भवन्त्यंशाः । ममौ कक्षायां
वा भागेभ्यो योजनानि च व्यस्तम् । सौख्यं ध्रुवं मेरु-
गताः खमध्ये यास्यं च दैत्या निजमस्तकोद्धे । सव्यां-
पुसव्यं भ्रमहक्षचक्रं विभोक्षयन्ति क्षितिजप्रसक्तम्"
शि०शि० । विष्णु वरेण उत्तानपादन्धपयलस्यैव तदधिष्ठा-
तत्त्वं तथाभूतपदलाभकथा च काशीख०
"विष्णु रूवाच अयि ! बाल ! विशालाक्ष ! ध्रुव ! ध्रुवमतेऽ-
नघ ! । परिज्ञातो मया सत्यक् तव हृत्स्थो मनोरथः ।
अद्वाद् भवन्ति मृतानि दृष्टेरक्षससङ्घवः । तद्दृष्टेः
कारणं स्वर्थः स्वर्थाधारो ध्रुवो विभो ! । ज्योतिश्चक्रस्य
सर्वस्य ग्रहक्षांशैः समन्ततः । गगने भ्रमतो नित्यं त्व-
माधारो भविष्यति । मेधीभूतः स वै सर्वान् वायुपाशै-
र्नियन्त्रितान् । आकल्पं तत्पदे तिहन् भ्वाभयन् ज्यो-
तिषाङ्ग्यान् । आराध्य श्रीमहादेवं पुरा पदमिदं
मया । आसादि यत्तदेतत्ते तपसा प्रतिपादितम् । केचि-
ञ्चतुर्गुं यावत् केचिन्मन्त्रनरं ध्रुव ! । तिष्ठति त्वन्तु-
वै कल्पं पदमेतत् प्रशास्यति । मनुनापि न यत् प्रापि
किमन्यै मानवैर्ध्रुव ! । तत्पदं विहितं वस्य ! शक्राद्यै-
रपि दुर्लभम् । अन्धान् वरान् प्रयच्छामि स्वनेनानेन
तोषितः । सुनीतिरपि ते माता त्वत्पुत्रीपे भविष्यति" ३
भाग० ५।२३ अ० शनिभोक्तपर्यन्तवर्षानान्
"अथ तस्मात् परतस्त्रयोदश लक्षयोजनान्तरतोयक्षिण्योः